

менен бирге, үй-бүлөдөгү баарлашуунун түрүнө жана сапатына жараша баланын инсандык сапаттары жана коомдук чөйрөгө болгон мамилеси түзүлөт.

Сунуштар

1. **Ата-энелердин активдүү катышуусу** — үй-бүлөдөгү баарлашуу маданиятын түзүүдө ата-энелер активдүү роль ойношу керек. Бала менен туруктуу жана чын ыкластуу баарлашуу анын аң-сезимдүү жана өзүнө ишенген инсан болуп калыптанышына шарт түзөт.
2. **Позитивдүү баарлашуу чөйрөсүн түзүү** — үй-бүлөдө ишенимге жана түшүнүүгө негизделген чөйрө түзүү баланын эмоциялык коопсуздугу үчүн маанилүү. Ата-энелер конфликттерди тынчтык жолу менен чечүүнү жана баланын ою менен сезимдерине түшүнүү менен мамиле кылууну үйрөнүшү зарыл.
3. **Үй-бүлөлүк баалуулуктарды чыңдоо** — балага адептик негиздерди жана адамгерчиликтүү баалуулуктарды калыптандыруу үчүн үй-бүлөлүк адептик эрежелерди орнотуу жана аларды үлгү кылуу маанилүү. Мунун негизинде бала өзүнүн чөйрөсүнө жоопкерчиликтүү мамиле кылган инсан катары калыптанат.
4. **Үзгүлтүксүз сабактар жана тренингдер** — ата-энелерге үй-бүлөдөгү баарлашуу маданиятын өнүктүрүүгө арналган тренингдерди жана сабактарды өткөрүү пайдалуу. Мында алар балдар менен конструктивдүү баарлашуунун ыкмаларын үйрөнүшөт. Бул сунуштар аркылуу үй-бүлөдө балага жагымдуу баарлашуу чөйрөсүн түзүп, анын инсандык калыптанышына жана коомдук адаптациясына натыйжалуу таасир этүү мүмкүнчүлүгү түзүлөт. Бала тарбиялоодо үй-бүлөлүк баарлашуу негизги ролду ойнойт. Ачык, ишенимдүү жана позитивдүү баарлашуу баланын инсандык калыптанышына жана коомдо өз ордун табуусуна шарт түзөт. Ошондуктан ата-энелер баарлашуунун сапатына жана түрлөрүнө өзгөчө көңүл бурушу зарыл.

Колдонулган адабияттар.

1. Ж. Борочоров, А. Раимбекова “Ааламдашуу доорундагы үй –бүлө.” Бишкек- 2013-189 б.
2. Выготский, Л.С. “Психологиялык өнүгүү теориясы.” М.; 1982.-149 –б.
3. Бронфенбреннер, У. “Экологиялык системалар теориясы жана бала тарбиясы.” М.; 1986 – 184
4. М. Сатыпалдиев “Кыргыз үй-бүлөсүндөгү тарбиянын өзгөчөлүктөрү.” М. 2020 - 8.
5. Гапыр Мадаминов “Жетекчиге жеке талап” Китеп кг.; -2023- 121

УДК: 373.3.

<https://doi.org/10.56122/..v2i2.217>

**КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК МАДАНИЯТЫН
КАЛЫПТАНДЫРУУДА ЭЛДИК КЕНЧ-КАЗЫНАЛАРЫНЫН ТИЙГИЗГЕН
ТААСИРИ**

**ВЛИЯНИЕ НАРОДНЫХ ДОСТОЯНИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ
КУЛЬТУРЫ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
INFLUENCE OF NATIONAL WEALTH ON THE FORMATION OF ECOLOGICAL
CULTURE OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN**

Жалилова Самара Баймуратовна, ОшМПУ, окутуучу
Zhalilova1978@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-2846-8038>

Аннотация. Бул макалада башталгыч кенже мектеп окуучуларынын арасында экологиялык маданиятты калыптандыруу үчүн элдик байлыктарды окуу-тарбия процессинде колдонуунун маанисине көңүл бурулат. Ошондой эле балдардын экологиялык маданиятын калыптандырууда элдик кенч-казыналарынын ролу изилденет. Изилдөө балдардын экологиялык аң-сезиминин өнүгүшүнө салттуу экологиялык баалуулуктар менен таанышуунун таасирин аныктоо максатында жүргүзүлөт.

Макалада элдик байлыктар, экологиялык маданият түшүнүктөрү жана алардын окуу-тарбия процессинде өз ара аракеттенүү ыкмалары каралат. Балдардын экологиялык аң-сезимин өнүктүрүү үчүн маданий мурастарды колдонуунун педагогикалык ыкмалары талданат. Элдик кенч-казыналары-бул кыргыз элинин үрп-адаты, каада-салты, ырым-жырымдары, макал-лакаптары, жомоктору аркылуу берилген жаратылышка, табиятка болгон терең урматтоо болуп эсептелет.

Изилдөөнүн натыйжалары билим берүү тармагынын мугалимдери жана адистери үчүн пайдалуу болушу мүмкүн, бул аларга кенже мектеп окуучуларынын экологиялык маданиятын өнүктүрүү максатында окуу процессине маданий мурастын элементтерин натыйжалуу киргизүүгө мүмкүндүк берет.

Ачкыч сөздөр: кенже мектеп окуучулары, экология, экологиялык маданият, айлана-чөйрө, кенч-казыналар.

Аннотация. В данной статье основное внимание будет уделено значению использования народных богатств в учебно-воспитательном процессе для формирования экологической культуры у младших школьников начальной школы. Также будет изучена роль народных сокровищ в формировании экологической культуры детей. Исследование проводится с целью выявления влияния приобщения к традиционным экологическим ценностям на развитие экологической осведомленности детей. В статье рассматриваются народные богатства, понятия экологической культуры и способы их взаимодействия в учебно-воспитательном процессе. Анализируются педагогические методы использования культурного наследия для развития экологического сознания детей. Народные сокровища-это глубокое уважение к природе, природе, переданное через обычаи, традиции, обряды, пословицы, сказки кыргызского народа. Результаты исследования могут быть полезны учителям и специалистам в области образования, что позволит им эффективно внедрять элементы культурного наследия в учебный процесс с целью развития экологической культуры младших школьников.

Ключевые слова: учащиеся младших классов, экология, экологическая культура, окружающая среда, народные сокровища

Annotation. In this article, the main attention will be paid to the importance of using national wealth in the educational process for the formation of ecological culture among primary school children. The role of folk treasures in shaping the ecological culture of children will also be studied. The study is conducted in order to identify the impact of familiarization with traditional environmental values on the development of environmental awareness of children. The article examines the national wealth, the concepts of ecological culture and the ways of their interaction in the educational process. The pedagogical methods of using cultural heritage for the development of ecological consciousness of children are analyzed. Folk treasures are a deep respect for nature, nature, transmitted through customs, traditions, rituals, proverbs, fairy tales of the Kyrgyz people. The results of the study can be useful for teachers and education specialists, which will allow them to effectively introduce elements of cultural heritage into the educational process in order to develop the ecological culture of younger schoolchildren.

Keywords: primary school students, ecology, ecological culture, environment, folk treasures.

Азыркы коом дүйнөдөгү оор экологиялык кырдаал менен мүнөздөлөт. Экологиялык маселелер ар кандай деңгээлде каралып, дүйнөдөгү экологиялык абалды жакшыртуу боюнча түрдүү чаралар көрүлүүдө. Ал эми ушуга байланыштуу азыркы педагогиканын актуалдуу милдеттеринин бири экологиялык маданиятты калыптандыруу болуп саналат.

Экологиялык маданият – бул жалпы адамзаттык маданияттын бир бөлүгү, анын өзүнчө бир кыры, ал адам менен коомдун, жаратылыш менен болгон мамилени ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүндө чагылдырат [4].

Байыртадан эле биздин ата-бабаларыбыз жаратылышты ыйык тутуп, ага өтө гумандуу мамиле жасашкан. Алсак, кыргыздар үйүнө кирип калган жыланды өлтүрбөстөн ак (сүт, айран,ун) чачып үйдөн чыгарышкан [1, 84].

Элдик баалуулуктар тарыхый баалуулуктарды гана эмес, жаратылышты жана айлана-чөйрөнү сыйлоо менен байланышкан баалуулуктарды да камтыган уникалдуу маданий мурасты билдирет. Элдик байлыктарды окуу-тарбиялоо процессинде пайдалануу балдардын каада-салт дүйнөсүнө сүңгүп, адам менен жаратылыштын мамилесин билүүгө жана айлана-чөйрөнү сактоодо жоопкерчиликти сезүүгө шарт түзөт [5].

Элдик кенч-казыналар менен таанышып, кенже мектеп окуучулары жаратылыштын баалуулугун жакшыраак түшүнүп, айлана-чөйрөгө аяр мамиле кылуунун маанилүүлүгүн түшүнүп, аны сактоого активдүү катыша алышат. Бул тажрыйба экологиялык маданиятты калыптандырууга, экологиялык аң-сезимди өнүктүрүүгө жана экологиялык жоопкерчиликтүү жарандарды тарбиялоого өбөлгө түзөт.

Баланын бала кезинде алган жаратылышынан алган таасирлери өмүр бою эсинде сакталары белгилүү. Алар көбүнчө адамдын өз аймагынын табияты менен болгон мамилесинин негизи болуп калат. Табият менен баарлашуу балага эмоционалдык таасир этип, анын фантазиясын, элестетүүсүн өнүктүрүп, сезимдерин сөз менен жеткирүүгө шыктандырат эчак эле далилденген. Балдарды кооз пейзаждарга суктанууга гана эмес, жаратылышты байкоого жана жаратылышта болуп жаткан кээ бир кубулуштарды түшүнүүгө үйрөтүү маанилүү.

Башталгыч мектеп курагында бала системалуу билимдин негиздерин алат; бул жерде анын кулк-мүнөзүнүн, эркинин, моралдык кулк-мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрү калыптанат жана өнүгүп жатат. Балдарды тарбиялоодо олуттуу нерсе жетишпей жатса, анда бул боштуктар кийин пайда болуп, байкалбай калбайт [3].

Мугалимдердин экологиялык билим берүү иштеринде элдик оозеки чыгармаларды пайдалануусу абдан ыңгайлуу. Оозеки элдик чыгармачылыктын түрлөрүн табиятка болгон эмоционалдык мамиленин каражаттарынын бири катары кароого болот.

Ата-бабаларыбыз табиятты ыйык тутуп, ага этияттык менен мамиле жасаган. Элдик оозеки чыгармаларда жаратылыш менен адам бир, табият ойрон болсо, адам тукуму ойрон болоору эскертилип, аны коргоп сулуулугуна суктанып: “Чөптү кор тутса көзгө зыян” – деп, айлана-чөйрөнү таза сактоого умтулганын көрөбүз. Табият менен эриш-аркак жашаган элибиздин сыйынганы да табият болгон. Элибиздин турмушу эркин табият койнундагы жаныбарлар менен, мал менен тыгыз байланышта болгон. Өз балдарын кулунум, ботом, торпогум, козум, кучүгүм деп жакын көрүп эркелетсе, сулуу кыздарын маралга, ак кууга, калтарга салыштырган, жигиттерди бүркүткө, шумкарга теңегени да төгүндөн эмес ко [2].

Кыргыз элдик ырлары, табышмактар, макал-лакаптар, ырым-жырымдар, жомоктор бизди курчап турган дүйнө жөнүндөгү билимдин жана маалыматтын эң биринчи жеткиликтүү булагы, айлана-чөйрөнү түшүнүүнүн ачыкчы болуп саналат. Оозеки элдик чыгармачылыктын басымдуу бөлүгү жаратылыштагы, күнүмдүк турмуштагы эмгек процессинде жаралган. Ушундан улам алардын тактыгы, ритмдүүлүгү, кыскалыгы жана көркөмдүүлүгү көрүнүп турат.

Кыргыз эли көптөгөн кылымдар бою терең акылмандыкка толгон бул кичинекей шедеврлерди тандап, сактап, адамдан адамга өткөрүп келген.

Макал-лакаптардын, табышмактардын, чакан ырлардын образдуу тили кубулуштун өзгөчөлүгүн, предметтин айрым сапаттарын ачып көрсөтүүгө, жаратылышты эстетикалык кабыл алууну жогорулатууга жардам берет.

Ырым-жырымдар. Балдар өзгөчө кызыкдар элдик белгилер, алардын тактыгын текшерүүгө болот. Аларды жаратылыш кубулуштарына байкоо жүргүзүү менен сейилдөөдө балдарга тааныштыруу абдан ыңгайлуу.

Ырым-жырымдар балдарга курчап турган дүйнөгө көбүрөөк көңүл бурууга жардам берет.

Мисалы, жакынкы келечектеги аба ырайын алдын ала айтуу менен байланышкан белгилерди карап көрөлү.

Күн чыгып туруп жамгыр жааса, бул жакында токтойт дегенди билдирет.

Асман булуттуу болсо, бирок каакымдын гүлдөрү ачык болсо, жамгыр жаабайт.

Канаттуулар ылдый учуп калса, жамгыр жаайт.

Күн кызарып уясына батса, эртеңки күн ачык болот.

Ай өйдө карап, бозоруп чыкса, ошол ай жаанчыл болот ж.б.

Балдар менен байкоо жүргүзгөндөн кийин сөзсүз жыйынтык чыгаруу керек. Бул чийме түрүндө жасалышы мүмкүн - окуучуларды белгилер менен күтүлгөн нерсени жана иш жүзүндө эмне болгонун сүрөт тартуу аркылуу көрсөтсө болот.

Табышмактар. Эми табышмактар менен иштөөнүн мисалдарын карап көрөлү. Табышмактар – аң-сезимге таасир этүүчү каражаттар. Алардын негизги максаты – инсанды калыптандыруунун бардык башка аспектилери менен биримдикте психикалык тарбияны ишке ашыруу. Табышмактардын жардамы менен мугалим олуттуу сабакты бизди курчап турган дүйнө менен таанышууга кызыктуу саякатка айлантат. Табышмактар балдардын байкоо жөндөмүн өнүктүрүү үчүн эң сонун курал. Бала канчалык кыраакы болсо, табышмактарды ошончолук жакшы жана бат чечет.

Мисалы, жаратылыш кубулуштары жөнүндөгү табышмактар балдарга белгилүү бир жаратылыштын белгилерин так аныктоого мүмкүндүк берет.

Кырда кылыч жаркырайт. (Ай)

Элексиз элеп,

Даяр ун берет,

Жебейбиз аны

Бирок турмушта керек. (Кар)

Ак сандыгым ачылды,

Ичинен жибек чачылды. (Күндүн жарыгы)

Үйгө кирсем “чык-чык” дейт,

Эшикке чыксам “кир-кир” дейт. (Жамгыр)

Асманда койлор жайнайт,

Артынан койчусу айдайт. (Жылдыздар жана ай)

Ырлар. Элдик оозеки чыгармачылыктын дагы бир түрү ыр. Ал адамдын тышкы жана ички сулуулугун, жашоодогу сулуулуктун маанисин ачып берет. Жаш муундун эстетикалык табитин өстүрүүчү эң мыкты каражаттын бири ыр десек жаңылышпайбыз. Кооз обондор ырлардын поэтикалык сөздөрүнүн эстетикалык таасирин күчөтөт. Ал эми ырдын сөзүнүн өзү, шарты, аткарылышынын мүнөзү ден соолукту чындоого, эмгекчилдикти өнүктүрүүгө шарт түзөт. Ырлардын, ырлардын, бала бакчалардын тексттери жаратылыштын обондуу мунезун угууга мүмкүндүк берет. Алар балада боорукердик, адамдарга, бардык жан-жаныбарларга сүйүү сезимин ойготот. Жаратылышты поэтикалык сүрөттөө балага турмуштук байкоолорду түшүнүүгө жана байкоолордон алган таасирлерин жалпылоого жардам берет. Бала жаратылыш жөнүндөгү билимди канчалык көп топтосо, анын фантазиясы ошончолук жаркын жана кеңейет. Сүрөттөрдү кайра-кайра кайталоонун натыйжасында предметтердин жана кубулуштардын мурда кабылдабаган ошол белгилерин элестетип, түшүнө баштайт.

Табигый акылмандык менен таанышуу балдарга жылдын мезгилин жана айларын, жандуу жана жансыз жаратылыштын кубулуштарын тез эстеп калууга жардам берет.

Курчап турат бизди жайы, кыш.

Ажайып биздин жаратылыш.

Чымчыктар ырдашат, гүлдөр кооз ачылат.

Кумурскалар, аарылар эмгектенишет, алар,

Үйрөнгүлө, үйрөнгүлө баарыңар!

Эрте менен дагы кечинде,

Суулар агат жердин бетинде.

Кышында да жайында,
Күзүндө да жазында
Жарык берсе күнүбүз
Жаркылдайт жүзүбүз.
Жаратылыш биздин кенен үйүбүз!
Бак-дарактар, чөптөр, бадалдар,
Тазартышат абаны алар.
Кооз жерде жүрөбүз,
Гүлдөрдү өстүрөбүз.
Сууда сүзгөн балыкты,
Канаттуу, чымчыктарды
Сактагыла, сактагыла аларды!

Экологиялык ырлар балдардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун эффективдүү куралы боло алат. Жаратылыш, экологиялык көйгөйлөр жана аларды чечүү жолдору тууралуу билим берүүчү ырлар балдарга айлана-чөйрөнү сактоонун маанилүүлүгүн жакшыраак түшүнүүгө жардам берет.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, башталгыч класстардын окуучуларына билим берүүдө элдик байлыктарды пайдалануу балдардын экологиялык маданиятын калыптандырууга, экологиялык аң-сезимди өстүрүүгө өбөлгө боло алат деп айта алабыз. Элдик кенч-казыналар айлана-чөйрөнү түшүнүү жана ага болгон жоопкерчиликтүү мамилени калыптандыруу үчүн колдонула турган билимдин жана салттардын уникалдуу булагы болуп саналат. Экологиялык жомоктор, табышмактар уламыштар жана элдик оозеки чыгармалар кенже мектеп окуучуларынын көңүлүн бура турган жана жаратылышты коргоонун маанилүүлүгүн түшүнүүгө көмөктөшүүчү кызыктуу жана ар түрдүү билим берүү программаларын түзүү үчүн колдонулушу мүмкүн. Кенже мектеп окуучуларын тарбиялоодо элдик байлыктарды пайдалануу маданий мурастарды сактоого гана эмес, экологиялык маданиятты, айлана-чөйрөгө жоопкерчиликтүү мамилени калыптандырууга да салым кошот. Бул ыкма балдардын жаратылышка баалуу мамилесин калыптандырууга жана экологиялык жактан маанилүү демилгелердин активдүү катышуучусу болууга жардам берет.

Мындан тышкары, жаратылышты сактоого багытталган экологиялык иш-чараларды өткөрүү да жаш мектеп окуучуларынын экологиялык маданиятын калыптандырууга салым кошо алат. Ошентип, элдик казыналарды билим берүү тармагында пайдалануу башталгыч класстардын окуучуларынын арасында экологиялык маданиятты калыптандыруунун эффективдүү жолу болуп, келечекте экологияга жоопкерчиликтүү жарандарды тарбиялоого салым кошо алат.

Колдонулган булактардын тизмеси

1. Бекембай Апыш Тарбия назарияты Ош 1996ж.
2. Апышев Б., Бабаев Д., Жоробеков Т. Педагогика. - Бишкек, 2002. 4. Кулназаров Б. Жалпы экология. - Б, 1999
3. Заилова, Ж. Ж. Башталгыч класстын окуучуларынын экологиялык түшүнүктөрүн калыптандыруу / Ж. Ж. Заилова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2023. – No. 1(54). – P. 112-116. – EDN WUPIJU.
4. Султанкулов М.Д., Барпыбаев Т.Р. Экология. - Бишкек: Махprint, 2018.
5. Кулназаров Б. Жалпы экология. - Б, 1999. - 364 б.